

47. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклад М. Номис. – К., 2004. – С. 81, 111.
48. Пушкарєва Н.Л. Частная жизнь русской женщины: невеста, жена, любовница (X – начало XIX в.). – М., 1997. – С. 156-157.
49. ДАЧО. Ф.682. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 356.
50. ЦДІАУК. Ф. 2007. Оп. 1. Спр. 2133; Ф. 2009. Оп. 1. Спр. 1515; Ф. 2012. Оп. 1. Спр. 432.

Валентина Хархун

●

ІДЕОЛОГІЯ ЯК РЕЛІГІЯ: КОНЦЕПЦІЯ "РЕЛІГІЄПОДІБНОГО КОМУНІЗМУ" У ЗАХІДНІЙ І ПОСТРАДЯНСЬКІЙ ГУМАНІТАРИСТИЦІ

У структуруванні тоталітарної картини світу, зокрема її радянського варіанту, вирішальну роль відіграє ідеологія. Особливістю радянської ідеології є те, що це не лише політичний план дій, а цілісний світогляд, "диктатура світоспоглядання" (М.Бердяєв), спосіб життя, у якому політична програма є лише компонентом. Специфічна ознака радянської ідеології полягає у тому, що, будучи світоглядно орієнтованою, вона поєднує дві характеристики - релігійну й філософську. Таким чином, радянська ідеологія постає, за визначенням Вільяма ван ден Беркена (William van den Bercken), "релігієподібною філософією" і "секулярною релігією" [1, 21].

Квазірелігійний характер радянської ідеології - це один із основних об'єктів дослідження у критичних аналізах комунізму. Релігійну домінанту у комунізмі вбачали марксистські теоретики, соціологи й філософи, починаючи з Генріха де Мана й Герберта Маркузе, Джозефа Схумпетера (Jozef Shcumpeter) й Раймонда Арона (Raymond Aron), Миколи Бердяєва й Бертрана Рассела. Логіка наукових розвідок засвідчує, що у виробленні стратегічних дій щодо релігії слід шукати ключові передумови, що узабезпечили розгортання радянської ідеології, яку у сучасній гуманітаристиці кодифікують через домінанту релігійного: "політична релігія", "секулярна релігія", "ерзац-релігія", "релігійний ерзац", "своєрідна релігія"¹. Науковий дискурс відзначається домінуванням мови теології й релігійної феноменології у змалюванні комуністичної ідеології - вона догматична, гностична, есхатологічна, маніхейська, сотеріологічна, месіаністична, місіонерська й ритуалістична.

Загальновідомо, що основу радянської ідеології складає марксизм-ленінізм, який декларує однозначну позицію щодо релігії - це зразок войовничого атеїзму. Марксизм прагне не просто заперечити, а пояснити релігію. Він спростовує

---

1. У науці активно використовується концепт „політичні релігії”, задіяний Еріком Воєліном (Eric Voegelin) для характеристики універсальних ідеологій ХХ століття. Сучасний дослідник Джуан Лінз (Juan Linz) коментує це поняття так: „У випадку політичної релігії ми маємо справу зі складним і багатограним феноменом, із системою вірувань про владу, суспільство та історію, які забезпечують всеохопний світогляд *Weltanschauung*, що пропонує такі критерії правди, які несумісні з іншими поглядами, включаючи існуючі релігійні традиції” [2, 107]. У 30-х роках Раймонд Арон (Raymond Aron) застосував цей термін в аналізі тоталітарних ідеологій, а у середині 40-х знову термін, запропонувавши інваріант – секулярні релігії. Особливість цього феномену полягає у злитті двох форм мислення – політичної та релігійної. Секулярні релігії абсорбують метафізичні та спіритуальні компоненти, вони живляться основними поняттями філософії історії, адаптуючи їх з метою встановлення історичної правди. Секулярні релігії переміщують людські очікування про відплату і порятунк у колективну обіцянку про звільнення. Секуляризована релігійна енергія мобілізується для досягнення політичних цілей – секуляризація релігійного уможлиблює здійснення тоталітарної системи. Імітаційна сутність тоталітаризму, який паразитує на релігійному мисленні, зафіксована у терміні „ерзац-релігія”, запропонованому Францом Верфелем (Franz Werfel).

існування трансцендентного (Бога, безсмертя душі, воскресіння), активно застосовуючи науку, зокрема ідеї матеріалізму й соціально-економічної детермінації. Наука показала, що у світі немає нічого, окрім матерії і руху, а отже - надчуттєвої дійсності. Звідси ідея, що світ для свого пояснення не потребує інстанції, яка стоїть над ним, - ролі, яку виконувала релігія.

Відверта опозиційність войовничого атеїзму все ж корелюється з релігійним началом. М.Бердяєв, досліджуючи політичний феномен соціалізму, стверджував, що соціалізм - це віра, він претендує на те, щоб бути новою вірою для людства. На думку дослідника, і утопічний соціалізм Сен-Симона, і науковий соціалізм Карла Маркса однаково виступають з релігійними домаганнями, хочуть дати цілісне ставлення до життя, вирішити всі питання життя [3, 103].

Нищівна критика релігії програмувала радикальну ідеологічну тактику: марксизм спрямований на те, щоб замінити релігію [1, 25]. Ця заміна уможлиблюється за допомогою "адаптованих" релігійних концептів. Так, дослідники вказують на відчутний християнський компонент, заявлений у марксизмі. Маркс образно інтерпретує й доповнює європейський світський гуманізм, який історично виник на основі християнських моральних цінностей. Зокрема, як стверджує В. Лекторський, розроблене Марксом уявлення про ідеальний соціальний устрій - це одна із ліній розвитку світського гуманізму Нового часу [4, 6]. Згідно з ученням Маркса, вільна людина - це вища мета розвитку, яка є можливою за умови розвитку усіх людей. Маркс дав вичерпний аналіз різних форм відчуження, що ув'язнюють людину. У цьому разі Марксова теорія чітко корелюється з християнським принципом внутрішньої духовної свободи. Це дає підстави дослідникам розглядати марксизм як "секуляризовану форму християнства" [4, 7].

Відверта опозиційність Маркса щодо релігії і у той же час перебування у контексті релігійних моделей мислення запрограмували двовекторність інтерпретації марксизму, засвідчену у теорії богобудівництва та ідеях ленінізму. Марксизм уможливив прочитування ідеології як релігії, що найоптимальніше оприявнилось у марксистського критика Олександра Богданова, Анатолія Луначарського і Максима Горького та концептуально означилось у теорії богобудівництва. Інтерпретація марксизму у теорії богобудівництва ознаменувалася тим, що марксизм поставлено у релігійні рамки. При цьому саме поняття релігії включається в нову інтерпретаційну парадигму. Релігія соціалізму є гуманістична, культивує прометеївський тип людини, яка замість того, щоб шукати бога у світі, мусить створити його, а це означатиме побудову нового суспільства.

Ідеї богобудівників викликали агресивне заперечення у більшовиків, для яких релігія стає основним опонентом, анігіляція якого уможливлює утвердження самої радянської ідеології. Комуністичний атеїзм у ленінському варіанті передбачає практичне завершення у політичній боротьбі. Якщо для Маркса і прерадянських марксистів критика релігії була переважно предметом рефлексії, інтелектуальної боротьби, то в доктрині ленінізму вона перетворюється на беззастережну ворожість, що практично виявилась у відділенні церкви від держави й у послідовному її переслідуванні [6]. М.Бердяєв зазначає: "Для Маркса проблема релігії була перш за все проблемою зміни свідомості, пов'язаної, звичайно, із соціальною боротьбою. Для Леніна проблема релігії є майже проблема революційної боротьби і її постановка призначена для потреб цієї боротьби" [8, 131].

Ленін, відтак, не просто декларує ідеологію як релігію, а й практично її встановлює і реалізує: відкрита ворожість щодо релігії уможливлює імпліцитне оприявлення "нової релігії". А. Ігнатов із цього приводу пише: "[...] у метафізично-світоглядному плані ворожість комуністів до християнської релігії настільки велика саме тому, що це не боротьба простого, суто негативного безбожжя супроти релігії, а боротьба однієї релігії супроти іншої, битва богів, і в цьому смислі -

справжня релігійна війна. Комунізм - це одночасно і потворне дітище християнства, і його кат" [7, 27].

Переорієнтування релігійної енергії на реалізацію радянської ідеології зумовило релігіоморфну характеристику радянської тоталітарної цивілізації. Її оприявлення В.Беркен пропонує починати з виявлення інтелектуальної основи, що передбачає концепцію правди (догматичний аспект), концепцію історії (есхатологічний аспект) і доктрину порятунку (сотеріологічний аспект).

На думку В.Беркена, радянська ідеологія характеризується серією фундаментальних правд, таких як економічна детермінованість історії, класовий антагонізм, поступове зникання релігії, провідна роль партії. Радянська концепція правди оприявнюється у двоаспектному компаративному полі: у порівнянні з теологічною концептологією і наукою. Французький історик культури Алан Бесанко (Alain Besançon) розглядає її як модерну форму гносису [1, 33]. Дослідник розцінює ідеологію не як науку, філософію чи релігію, а їх поєднання у таку форму гносису, що ґрунтується на маніхейському гностицизмі й передбачає комбінацію наукової основи, революційної віри й мотивів, запозичених із релігії.

Радянський концепт правди ґрунтується на переконанні, що науковий розвиток у постленінську добу не може змінити суть доктрини. Так, безперервність і послідовність у поясненні правди, навіть незважаючи на наукові відкриття, є однією з основних характеристик радянської ідеології правди. Правда не може змінюватися під впливом соціокультурного процесу і наукового розвитку. У цьому випадку радянська ідеологія максимально зближується з теологією, у якій науковий елемент обмежений до систематизації, реінтерпретації, установлення доктринальної традиції. Але на відміну від теології, де правда формулюється раз і назавжди, радянський концепт правди залишається відкритим для маніпуляцій, пов'язаних зі змінами у стратегії правди. Так, В.Беркен вважає, що абсолютний концепт правди у радянському варіанті підвладний ідеї релевантності, маніфестації абсолютної правди в людському інтелекті в даний момент історії. Ідеологічна ортодоксія пов'язується з конкретною ситуацією, у цьому разі марксизм-ленінізм не є незмінним чи догматичним, він корелюється згідно з правилами чи декретами, відповідно до того, як він проговорюється у відповідний час і у відповідній формі. Алан Бесанко пропонує називати радянську ортодоксію ортоглосією [1, 37].

Однією з найважливіших передумов реалізації радянської концепції правди є відповідні умови для її усвідомлення і оприявлення у тоталітарній свідомості. Звідси актуалізація партійності, позитивного ставлення до доктрини: без особистого і вільного вибору доктрини неможливо засвоїти її правду. Правда не маніфестується як об'єктивний критерій знання чи формальної логіки, але вимагає симпатії, особистого бажання сприйняти її суть. У віднайденні і пізнанні правди або, як зазначає польський дослідник М.Кула, у ініціації [9, 34] тоталітарна людина досягає ідеологічної довершеності, узаконюючи функціонування тоталітарної цивілізації.

Есхатологічне бачення історії - це друга ключова риса, що уподібнює радянську ідеологію до релігії. Концепція історії - один із визначальних об'єктів дослідження у Маркса. Він подає раціональну й беземоційну візію історії, у якій все пояснено. У цьому основна привабливість марксизму. Свою зацікавленість марксизмом Лешек Колаковський (Leszek Kolakovsky) пояснює відчуттям комфорту від того, що хтось володіє знаннями про всю історію [10, 361]. Перевага Марксової теорії полягає й у тому, що у ній чітко зазначено перспективу на майбутнє й визнання перемоги експлуатованих у соціальних конфліктах.

Радянська візія історії передбачає вирішальний поділ між недосконалим сучасним і фінальною фазою історії. Сучасне розглядається як перспектива досконалого майбутнього, за яким передбачається найвищий рівень розвитку суспільства, людини зокрема. Так, М.Еліаде стверджує, що "зовнішньо абсолютно секуляризовані, нацизм і комунізм, насичені елементами есхатологічного бачення світу. Вони проголошують кінець старого світу і початок Ери достатку і блаженства"

[11, 76]. Сучасне і минуле у радянській історіософії отримують відповідне кодифікування - соціалізм і комунізм.

Радянська ідеологія програмує відповідну історіографію, котра розглядає події 1917 року як відправну точку нової історії людства. Отож минуле бачиться як процес наближення, уможливлення соціального оновлення світу, здійснюване радянською ідеологією, а майбутнє - як розгортання проекту "нової історії".

Із концептом історії тісно пов'язана ідея порятунку - третя релігієморфна ознака радянської ідеології. Ця ідея передбачає віру у щасливе закінчення історії і перемогу добра над злом, інакше кажучи, прогресу над реакцією, і прихід комунізму. Віра чи надія у щасливий кінець навзагал властиві людській думці. У радянській версії ця віра отримує матеріалістичне й детерміністичне пояснення. М. Бердяєв констатує: "Комуністична влада [...] турбується про порятунок душ своїх підданих, вона хоче виховати їх у єдино рятівній істині, вона знає істину, істину діалектичного матеріалізму"[9, 138]. Для тоталітарної людини "стара" релігійна ідея порятунку реформується у модерне усвідомлення, що людське буття призначене не для страждання, а для формування історії.

Відзначаючись месіанським характером, соціалізм із ідеєю порятунку тісно пов'язує принцип богообраності, який проектується на пролетаріат. Це - клас-месія, позбавлений первородного гріха, який лежить в основі усієї культури, - гріха експлуатації людини людиною. Пролетаріат - новий Ізраїль, - стверджує М.Бердяєв. Всі атрибути вибраного народу Божого переносяться на цей месіанський клас. Він повинен бути рятівником і визволителем людства, він повинен здійснити Царство Боже на землі [3, 193]. Перехід влади до пролетаріату, за філософією соціалізму, означатиме початок істинної історії чи надісторії, - констатує дослідник.

Визнання релігієподібності як ключової ознаки тоталітаризму, комунізму та радянської ідеології зокрема, викликало низку проблем, пов'язаних з оприявленням конотативного корпусу певної релігії, на базі якої розгортався той чи інший тоталітарний проект. Так, націонал-соціалізм, який ґрунтувався на апології раси, відкидав досвід християнської історії, утверджуючи первозданність поганських часів. Комунізм, оприявлений у Радянському Союзі, країнах соцтабору, Північній Кореї, Китаї, Кубі, орієнтується відповідно на різні релігійні домінанти, залишаючись, однак, у контексті релігії². Найважливішою, без перебільшення, є модель, пов'язана з уподібненням комунізму чи, вужче, радянської ідеології до християнства.

Логіка кодифікування релігієподібного радянського комунізму прописана ще М.Бердяєвим у його знакової книзі "Витоки і смисл російського комунізму", виданій у 1937 році. Акцентуючи на ексклюзивності комунізму, дослідник називає його "викликом християнському світу", бо "в ньому міститься вищий суд і розуміння невиконаного обов'язку" [8, 141]. Далі дослідник констатує відкриту опозиційність комунізму до християнства: "Комунізм - це сповідування відповідної віри, віри, протилежної християнству" [8, 135]. У той же час М.Бердяєв наполягає на традиційності російського комунізму, указуючи, що "комунізм має християнські чи іудо-християнські витоки" [8, 140]. Дослідник характеризує релігієподібну суть комунізму: "Комунізм не як соціальна система, а як релігія, фанатично ворожий до будь-якої релігії і понад усе до християнської. Він сам прагне бути релігією, що йде на зміну християнству, він претендує відповісти на релігійні запити людської душі, дати смисл життю" [8, 129].

Християнські координати прописуються у радянській цивілізації системно, організовуючи й надаючи значення соціокультурному простору. А.Ігнатов зазначає: "У комуністів є своя есхатологія, уявлення про царство небесне (комуністична звістка про прийдешнє безкласове гармонічне суспільство), своя дихотомія добра і зла (пролетаріат і буржуазія), свої великі пророки і апостоли

---

2. Див про це: Kula M. *Religiopodobny komunizm*. – *Kraków: Nomos*, 2005. – 180 s.

(Маркс, Енгельс, Ленін, Сталін, Мао Цзедун), свої святі і мученики (полум'яні революціонери), свої святині (Смольний, Кремль), свої обряди і молитви (партійні з'їзди, річниця великих партій, пам'ятні заходи, лозунги), своя церква (партія) з відповідною церковною ієрархією (ЦК) і навіть [...] свої еретики (уклоністи) [7, 27].

Одну з основоположних ролей у тоталітарній цивілізації відіграє церква. Ще М.Бердяєв передбачав, що "духовним центром в наступаючу епоху може бути тільки церква, як у середні віки" [12, 106]. Він називає комунізм лже-церквою і лже-соборністю. В іншому тексті дослідник пов'язує філософію соціалізму з образом церкви. Він зазначає, що соціалізм утверджує такого роду "сакральну владу" і "сакральне суспільство", що узурпує людину цілком. Він претендує на глибину людської душі й таким чином копіює домагання Церкви" [3, 105]. Сучасні дослідники базовим чинником розгортання радянської теократії вважають партію, яка спроектована за аналогією до церкви. О.Шахназаров вважає, що "за своїми системними ознаками РКП (б) - ВКП (б) - КПРС не була політичною партією. Це утворення було псевдо-церквою - Російською комуністичною церквою (РКЦ), яка виросла із квазіатеїзму - віри у здійснення християнського ідеалу людьми на землі" [8, 141].

Партія-церква покликана реалізувати теософію пророків, апостолів, богів - такі релігійні кодифікації отримують Маркс, Ленін і Сталін. Деякі науковці пропонують чіткіше визначити внутрішньо-релігійну ієрархію тоталітаризму. Приміром, Маркс бачиться як "Бог-отець", а відповідно, Ленін - "Бог-син", Христос, адже він "прийшов не в ім'я своє, а в ім'я Маркса, таким чином використавши парадигму християнського вчення" [14, 23].

Зв'язок із богами у квазірелігійному просторі радянської цивілізації ведеться через їх книги, які отримують статус священних. Так, для радянської ідеології вирішальне значення мають книги Маркса, які співвідносяться із священним письмом. Показово-ієрархічна роль відводиться інтерпретації. Доступ до святого письма часто здійснюється через посередництво Леніна: для радянської ідеології вирішальне значення мало ленінське бачення Маркса. Таку ж місію свого часу час імітує Сталін: доступ до Леніна і його спадщини уможлиблюється лише через благословення Сталіна, який покликаний наділяти ленінські тексти відповідним значенням.

Однак на рівні практики роль священної книги призначено виконати зовсім іншому тексту. Теоретизування Маркса, інтерпретаційні заходи Леніна і Сталіна були не завжди зрозумілі широким народним масам, а тому не могли виконати визначену роль "координатора значення". Місію священної книги у радянському тоталітаризмі виконує "Короткий курс історії ВКП (б)". Це була анонімна книга, відтак спрацьовувало відповідне враження: це те, що прийшло "згори", а тому має безапеляційну й сакрально запрограмовану природу. Таке ж відчуття активно підтримує нарративна стратегія, яка ґрунтується на бездискусійності: короткий курс був настільки короткий і ясний, що не залишав і тіні сумніву. М.Кула зазначає: "Перебіг подій у ньому [короткому курсі. - **В.Х.**] скодифікований у варіанті візії, яка раз і назавжди констатувала, що і як відбувалося" [9, 94]. Тому жодна інша візія історії не могла конкурувати з тією, що задекларована у "Короткому курсі", оскільки протягом віків не мали права на існування науки, не згодні з Біблією.

Організуючу роль у становленні homo totalitaricus здійснила відповідна ритуалізація часопросторових координат тоталітарної цивілізації. Так, центротворчу роль відіграв імітований культ Москви як третього Риму. Місія священного місця відводилася, однак, лише Мавзолею, історія установа якого символізує, з одного боку, паразитування на ідеї культу християнських святих (символізація мощей святих) і, з іншого, вказує на логіку розгортання культу влади у її сталінському варіанті. Мавзолей Леніна сигналізував про довічну "присутність" вождя, його включеність у процес розбудови держави. Так Ленін символічно легітимізував діяльність радянської влади. Водночас Мавзолей

констатував смерть Леніна і відкривав перспективу влади для Сталіна, що візуально підкреслювалось тоді, коли Сталін стояв на трибуні Мавзолею.

Мавзолей відіграв майже сакральну роль у житті радянської людини, адже його відвідування прирівнювалось до прощі, до причащення як релігійної ініціації. Просторовий сакральний проект доповнювався часовим: укладання чіткого літургійного календаря, у якому відбилася хронологія життя "великих святих". Таким чином тоталітарна цивілізація замикалася на репродукуванні сакрального, що мало виразний християнський характер. Саме апеляція до християнських кодів як активізація традиції уможливлювала продуктивність і живучість тоталітарної цивілізації.

Радянська ідеологія, що розгортається через релігієморфний модус й оприявнюється у християнськоподібних експлікаціях, реалізується через міф³. Слід зазначити, що у цьому разі треба говорити про актуалізацію "живого" міфу як втілення релігійного досвіду первісної людини.

Відомо, що протягом розвитку світової цивілізації міф оприявнювався по-різному. Ключові доміанти у різновекторності його кодифікування можна означити так: "сказання істинне" - "сказання вигадане". У першому випадку слід говорити про соціально-релігійне походження міфу. М.Еліаде констатує: "Проживання міфу передбачає наявність істинно релігійного досвіду, бо він відрізняється від звичайного досвіду, від досвіду щоденного життя. Релігійний характер цього досвіду є результатом того факту, що актуалізуються легендарні події, події величного характеру, що характеризуються надзвичайною значимістю" [11, 29]. Відкриття філософською думкою історії і пробудження історичної свідомості, що виявилась в історіографії, сигналізувало про спростування міфу як сакралізованої історії: міф вступає в опозицію з "раціоналізованою" історією, а відтак - із логосом, утрачає релігійний зміст і стає "вигаданим" сказанням. Відділений від сакрального, міф все ж не втрачає своєї моделюючої ролі у розвитку цивілізації, принаймні західної. Це уже міф "вторинний", але він забезпечує "поворот до витоків", здійснюючи функцію онтологічної самоідентифікації.

Аналізуючи оприявлення міфологічного мислення у ХХ столітті, дослідники виділяють тоталітарні режими й, зокрема, марксистський комунізм, для яких роль міфу була визначальною. Комуністичний міф, будучи "вторинним" (читай: штучним, вигаданим, "ув'язненим"), за формою оприявлення є "живим", тобто сакрально значимим. М.Еліаде, пояснюючи феномен "живого" міфу, констатував, що він є "істинна, реальна подія", "подія сакральна, значна, яка слугує прикладом для наслідування" [11, 11]. Для тоталітаризму "живий" міф цінний тим, що він уникає опозиції з історією і логосом: "живий" міф - це сакральна історія і утілення логосу. Так, радянська ідеологія подає історію як міф. Вона актуалізує міфічні моделі космогонії та есхатології, які прив'язують ідеологічну досконалість до міфічного минулого і майбутнього. Програмування цих моделей зафіксовано у культовому тексті "Інтернаціоналу". Ідея "розрушення до основ" реалізує візію есхатологічної історії з наголосом на "потім": есхатологія передбачає не просто руйнування, а упевненість у початку "нового". "Ми новий світ побудуємо", - це упевненість суто космогонічного порядку. Радянська ідеологія постійно стимулюється космогонічною ідеєю про творення - це творення якісно нового світу з радикально новим соціокультурним устроєм. Безкласове суспільство - це інваріант міфу про золотий вік, який характеризує і початок, і кінець історії. У апеляції до того, що "вже було", але через соціальну несправедливість і класову ворожнечу було втрачено, легітимізується тоталітарна свідомість, прагнучи змоделювати новий "золотий вік".

---

3. Слід зазначити, що концепт міфу і християнської теології, яка координується принципом історизму, не є антагоністичними у практиці християнства. Так, М.Еліаде наголошує на тому, що християнство не може бути відділене від міфологічного мислення [11, 165], бо воно побудоване на ритуальному відтворенні драми Христа, яка у цьому разі виконує функцію міфу [11, 169].

Гносеологічна програма тоталітарної свідомості реалізується через міф як логос: у цьому разі тоталітарна людина споріднюється з людиною первісною. М.Еліаде зазначає: "Ця людина [первісна. - **В.Х.**] знаходить у міфах модель для наслідування у своїх діях. Міфи запевняють, що все, що вона робить, уже було колись, на Початку Часів [...]. Міфи, таким чином, складають суму знань, якими користуються люди" [11, 128]. Тоталітарна людина включена у світ міфу - чітко координованої й наперед визначеної данності, яка пропонується як модель для наслідування. В ініціації долучення до здійснення міфу через ритуальні дії людина утверджується онтологічно, констатує оприявленість "живого" міфу тоталітаризму.

Отже, радянська ідеологія, відзначаючись релігієподібним модусом христологічного характеру, реалізується через розгортання "живого" міфу й прогнозує кодифікацію радянської тоталітарної системи як міфократії.

Джерела та література:

1. Bercken William van den Ideology and Atheism in the Soviet Union. - Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1989.
2. Linz J. The religious use of politics and/or the political use of religion. Ersatz ideology versus ersatz religion // Totalitarianism and Political Religions. Volume 1. Conception for the comparison of dictatorships. Edited by Hans Maier. Translated by Jodi Bruhn. London and New York. Routledge, 2004. - P. 107-125.
3. Бердяев Н. Новое средневековье. Демократия, социализм и теократия // Alma mater. Вестник высшей школы. - 1991. - № 5. - С.100-110.
4. Лекторский В. Христианские ценности, либерализм, тоталитаризм, постмодернизм // Вопросы философии. - 2001 - № 4. - С.3-9.
5. Rohrwasser M. Religious and ecclesiastical structures in Communism and National Socialism, and the role of the write // Totalitarianism and Political Religions. Volume 1. Conception for the comparison of dictatorships. Edited by Hans Maier. Translated by Jodi Bruhn. London and New York. Routledge, 2004. - P. 334-350.
6. Цимбаев Н. Русская Православная Церковь в годы испытаний (1900-1941) // Вопросы философии. - 2001 - № 5. - С.33-40.
7. Игнатов А. Отрицание и имитация: две стороны коммунистического отношения к религии // Вопросы философии. - 2001 - № 4. - С.25-30.
8. Бердяев Н. Истоки и смысл русского коммунизма. - М.: Наука, 1990.-221 с.
9. Kula M. Religiodpodobny komunizm. - Krakow: Nomos, 2005. - 180 s.
10. On Marxism, Christianity and totalitarianism. An interview with Leszek Kolakovsky // Totalitarianism and Political Religions. Volume 1. Conception for the comparison of dictatorships. Edited by Hans Maier. Translated by Jodi Bruhn. London and New York. Routledge, 2004. - P. 360-368.
11. Элиаде М. Аспекты мифа. - М.: Academia, 1995.
12. Бердяев Н. Новое средневековье (размышления о судьбе России и Европы) // Alma mater. Вестник высшей школы. - 1991. - № 3. - С.94-108.
13. Шахназаров О. Советское общество 1917-1953 гг.: аномалия или закономерность? // Вопросы философии. - 2004. - № 10. - С.33-45.
14. Кантор В. Проблема Антихриста как проблема тоталитарного слома европеизма // Вопросы философии. - 2001. - № 4. - С.16-24.

Ольга Дудар

ДО ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст.

У ХІХ столітті в усіх сферах суспільного життя в Європі спостерігався розквіт нових ідей. Національна і просвітницька ідеологія стала рушійною силою історії завдяки розширенню можливостей освічених людей і оновленню їх світогляду (осягнення світу лише через „волю Божу” втрачало своє виключне значення). У результаті науково-технічного прогресу і збільшення потреби у висококваліфікованих працівниках виникає нова соціальна група – інтелігенція.